

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

МАЖАР Леонід Сергійович

УДК 341.225.5/.61/.62

**ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ
МОРСЬКИХ СПОРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ
ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському державному університеті фінансів та міжнародної торгівлі Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
ЗАБАРА Ігор Миколайович,
доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
БАБІН Борис Володимирович,
Одеська національна морська академія,
завідувач кафедри адміністративного
і кримінального права;

кандидат юридичних наук
ЛІПКАН Ігор Анатолійович,
Товариство з обмеженою
відповідальністю «Мега Буд»,
керівник юридичного відділу.

Захист відбудеться 25 лютого 2014 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розіслано «22» січня 2014 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Міжнародні морські спори посідають одне із чільних місць у списку справ Міжнародного Суду ООН. За його статистикою, більше половини переданих йому справ торкаються територіальних та прикордонних спорів та спорів, що стосуються морського права.

Після розпаду СРСР і появи нових незалежних держав в Азово-Чорноморському басейні (далі – АЧБ) кардинально змінилися ситуація та співвідношення сил на міжнародній та регіональній арені. Особливою гостроти цьому процесу надає той факт, що територіальні питання стали актуальними й для України, оскільки з Російською Федерацією та Румунією Україна має міжнародні спори з приводу розмежування суміжних морських просторів, на які поширюються суверенні права України. Також є перспективи появи не менш актуальних міжнародних морських спорів та ситуацій, що стосуються судноплавства та навігації, рибальства, видобутку корисних копалин та іншого використання морських просторів тощо.

Вітчизняні та іноземні вчені-міжнародники (І. Бліщенко, В. Буткевич, Е. Пушмін, І. Броунлі, Г. Кельзен, Г. Мореллі та ін.) займалися дослідженням засобів вирішення міжнародних спорів, однак детально на засобах вирішення міжнародних морських спорів, їх особливостях вони не зупинялися.

У царині міжнародного морського права дослідниками (А. Вилегжанін, І. Дмитриченко, І. Караман, Б. Квятковська, Д. Коломбос, С. Молодцов, О. Шемякін та ін.) спеціально не вивчалися поняття міжнародного морського спору, засобів його вирішення, а також не досліджувалися особливості застосування цих засобів в процесі еволюції морського права, перспективи розвитку і вирішення міжнародних морських спорів, зокрема в АЧБ.

Оскільки вказані теоретичні та практичні аспекти засобів вирішення міжнародних морських спорів є недостатньо опрацьованими у вітчизняній науці міжнародного морського права, тема дисертаційного дослідження набуває особливої актуальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є частиною науково-дослідної роботи, що проводиться кафедрою міжнародного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі: «Актуальні проблеми сучасного міжнародного публічного права» (№ державної реєстрації 0107U002992) та «Актуальні проблеми сучасного міжнародного морського права» (№ державної реєстрації 0107U002993).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розв'язання наукового завдання, що полягає у виявленні теоретичних та практичних

аспектів засобів вирішення міжнародних морських спорів, перспектив їх застосування, зокрема, між державами АЧБ.

Мета дисертаційного дослідження конкретизована у таких задачах:

дати визначення поняття міжнародного морського спору, засобів вирішення міжнародних морських спорів, розкрити відмінності між ситуацією та міжнародним морським спором;

охарактеризувати розвиток засобів вирішення міжнародних морських спорів як частини мирних засобів вирішення міжнародних спорів, що утвердилися в загальному міжнародному праві;

довести, що принцип мирного вирішення міжнародних морських спорів впливає із загальноновизнаного принципу мирного вирішення міжнародних спорів;

виявити особливості міжнародних морських спорів та засобів їх вирішення у процесі їх еволюції у стародавньому морському праві та морському праві цивілізованих й інших народів, у сучасному міжнародному морському праві;

удосконалити положення про вплив засобів вирішення міжнародних морських спорів на утвердження свободи судноплавства міжнародними протоками і каналами, а також на практику делімітації морських просторів та особливості справ про морську делімітацію;

з'ясувати ефективність засобів вирішення міжнародних морських спорів, передбачених Конвенцією ООН з морського права 1982 року (далі – Конвенція ООН 1982 року);

виявити найбільш поширені загальні та спеціальні критерії класифікації міжнародних морських спорів, на їх основі запропонувати авторську класифікацію міжнародних морських спорів;

охарактеризувати особливості застосування державами АЧБ засобів вирішення міжнародних морських спорів у справі про морську делімітацію в Чорному морі та у спорі про делімітацію Азовського моря і Керченської протоки;

виявити потенційні міжнародні морські спори та ситуації в АЧБ та перспективи застосування засобів їх вирішення.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного морського права у процесі застосування засобів вирішення міжнародних морських спорів.

Предметом дослідження є міжнародно-правові норми, що регулюють застосування засобів вирішення міжнародних морських спорів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали сучасні методи наукового пізнання: загальнонаукові та окремі наукові методи: історичний, логічний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, а також методи прогнозування, діалектичного

аналізу та синтезу. Діалектичний метод уможливив таке дослідження засобів вирішення міжнародних морських спорів, що включає, з одного боку, характеристику вже ustalених у загальному міжнародному праві засобів вирішення спорів, а, з іншого – врахування специфіки та особливостей цих засобів у міжнародному морському праві, зокрема, згідно Конвенції ООН 1982 року та інших міжнародних угод, у міждержавній практиці (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2). Системний, історичний та порівняльно-правовий методи дозволили розглянути динаміку розвитку міжнародних морських спорів, дослідити їх види та особливості, проаналізувати еволюцію засобів їх вирішення (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1-2.3, 3.1). Автором застосовано описовий, формально-юридичний та логічний методи до вже вирішених спорів (розділи 2 і 3), також методи прогнозування та моделювання розвитку ситуації до тих міжнародних морських спорів і ситуацій, що мають перспективи розвитку, зокрема, в АЧБ (підрозділ 3.2).

Теоретичною основою дисертації стали праці в галузі дослідження засобів вирішення міжнародних спорів вітчизняних вчених, серед яких: А. Абашидзе, І. Бліщенко, В. Буткевич, Л. Камаровський, Ю. Колосов, В. Кузнецов, О. Ладиженський, Ф. Мартенс, А. Мовчан, І. Орлова, Е. Пушмін, О. Солнцев, П. Циганков та ін., а також таких зарубіжних вчених як Нгуен Куок Дінь, П.Даїе, А. Пелле, Ш. Кальтенборн, Л. Оппенгейм, Ю. Стоун, Ж. Тускоз, Р. Філлімор, Ч. Хайд та ін. У галузі міжнародного морського права використовувалися праці таких дослідників як Г. Анцелевич, М. Баймуратов, І. Білорус, О. Белова, О. Богдан, В. Василенко, О. Висоцький, А. Вилегжанін, С. Гурєєв, В. Демиденко, С. Переверзєв, які досліджували окремі аспекти міжнародних морських спорів; І. Дмитриченко, С. Гландін, І. Караман, А. Ковальов, Б. Квятковська, А. Мовчан, С. Молодцов, О. Овлащенко, А. Суржин, Г. Шинкарецька, які опрацьовували процедурні питання та історію певних видів міжнародних морських спорів; Ю. Барсєгов, І. Бліщенко, Д. Коломбос, які торкалися загально-правових аспектів окремих категорій міжнародних морських спорів та засобів їх вирішення, М. Блечер, П. Вейл, А. Елферінк Ода, К. Гембл, П. Гертнер та ін., які головним чином аналізували міжнародні судові та арбітражні рішення.

Нормативну основу дисертації склали Статут ООН, Статут Міжнародного Суду ООН, Конвенція ООН 1982 року, Женевські конвенції 1958 року з морського права та інші універсальні та регіональні міжнародні договори і міжнародно-правові звичаї.

Емпіричною основою дослідження стали рішення міжнародних судових та арбітражних органів.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що ця робота є першим спеціальним комплексним дослідженням засобів

вирішення міжнародних морських спорів, яким виявлено їх особливості, теоретичні й практичні аспекти та перспективи їх застосування в АЧБ. Наукова новизна конкретизується у таких основних положеннях:

уперше:

запропоновано визначення понять «міжнародний морський спір», «засоби вирішення міжнародних морських спорів»; розкрито відмінності між ситуацією і міжнародним морським спором;

охарактеризовано засоби вирішення міжнародних морських спорів як частину мирних засобів вирішення міжнародних спорів, які утвердилися у загальному міжнародному праві;

доведено, що принцип мирного вирішення міжнародних морських спорів впливає із загальновизнаного принципу мирного вирішення міжнародних спорів і стосується всіх суб'єктів міжнародного морського права, які повинні вирішувати свої морські спори згідно з міжнародним правом та справедливістю;

виявлено у стародавніх морських спорах та засобах їх вирішення держав Середземномор'я, Західної Європи, Київської Русі спільні риси (перевага майнових спорів приватного характеру, що виникали із морської торгівлі, а також вирішення спорів здебільшого за допомогою сили та зброї) та відмінності (у Київській Русі та руських землях не було берегового права та існував вільний транзитний прохід водною територією для торгівлі);

доведено, що каперство, корсарство, на противагу піратству, були правомірними заняттями та як засоби вирішення міжнародних морських спорів сприяли появі призових спорів і призових судів у Європі в період формування централізованих держав та збільшення їх претензій на морські простори і морську торгівлю;

охарактеризовано вплив концепції «закритого моря» на посилення претензій держав на морські промисли, риболовство, морські простори, що стали відомі завдяки великим географічним відкриттям, та на появу відповідних міжнародних морських спорів. Установлено застосування в цей період, поряд із традиційними засобами вирішення спорів, третейського суду Святого престолу (Папи Римського);

виявлено вплив розвитку морської торгівлі на панування принципу свободи відкритого моря замість концепцією «закритого моря» та появу змішаних комісій, що засновувалися згідно з міждержавними договорами, їхню роль одночасно з третейським розглядом (судом) у вирішенні міжнародних морських спорів про морські призи, порушення нейтралітету, території в колоніях;

установлено, як розвиток міжнародної торгівлі та міжнародного морського права в XIX-XX ст.ст. зумовив поширення спорів, пов'язаних з риболовством, морськими промислами, делімітацією морських

просторів, та появу нових засобів вирішення міжнародних морських спорів, становлення окремих інститутів міжнародного морського права (право переслідувати по гарячих слідах, територіальної належності судна до юрисдикції держави прапора);

удосконалено:

положення про вплив засобів вирішення спорів щодо Суецького каналу, протоки Корфу на утвердження свободи судноплавства міжнародними протоками і каналами, а також вплив міжнародних судів (арбітражів) на особливості вирішення низки міжнародних морських спорів про поділ морських просторів, континентального шельфу, виключних економічних та рибальських зон (справи про морську делімітацію);

тезу про ефективність використання засобів вирішення міжнародних морських спорів, що передбачені Конвенцією ООН 1982 року, зокрема, Міжнародного трибуналу з морського права й Арбітражу;

набули подальшого розвитку:

класифікація міжнародних морських спорів на основі авторського підходу шляхом виявлення найбільш поширених загальних і спеціальних критеріїв для їх виокремлення;

характеристика засобів вирішення міжнародного морського спору між Румунією та Україною про морську делімітацію в Чорному морі, позицій сторін у спорі, висновків Міжнародного Суду ООН у рішенні від 3 лютого 2009 року;

висновки про застосування переговорного процесу між Україною та Російською Федерацією щодо визначення статусу Азовського моря та Керченської протоки після розпаду СРСР як найбільш уживаного сторонами засобу, а також про появу міжнародного морського спору щодо розмежування та використання просторів Азовського моря і Керченської протоки;

теза про появу потенційних міжнародних морських спорів та перспективи застосування засобів їх вирішення в АЧБ: використання чорноморських проток; перебування Чорноморського Флоту Росії в Україні; розмежування морських просторів між Росією, Абхазією та Грузією в Чорному морі; використання суднового ходу Дунай – Чорне море через гирло Бистре. Надано рекомендації та прогнози щодо їх розвитку, шляхів вирішення.

Практичне значення одержаних результатів. Здобуті в дисертації положення можуть бути використані для подальших наукових досліджень у галузі міжнародного публічного та міжнародного морського права, у викладанні дисциплін з міжнародного та міжнародного морського права. Практичне значення роботи полягає у можливості використовувати виявлені перспективи розвитку і застосування засобів вирішення міжнародних

морських спорів та ситуацій, а також рекомендації для їх мирного врегулювання у дипломатичній практиці зацікавлених держав, у тому числі у правозастосовній діяльності зовнішньополітичних органів України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були обговорені на кафедрі міжнародного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, на Другій міжвідомчій науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасного міжнародного морського права у сфері формування морської політики України» (м. Київ, 16 листопада 2011 р.); на X Міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців «Реалії та перспективи інноваційного розвитку України (економічні, фінансові та правові аспекти)» (м. Київ, 29 березня 2010 р.); на XII Міжнародній науково-практичній конференції «Світова фінансово-економічна криза: стратегії протидії та мінімізації наслідків (економіка, фінанси, право)» (м. Київ, 26 травня 2009 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано в 9 наукових працях, з яких 6 наукових статей у провідних вітчизняних фахових виданнях, одна стаття в іноземному виданні, інші – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи визначається метою та задачами дослідження і складається зі вступу, переліку умовних скорочень, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (317 найменувань на 35 сторінках); загальний обсяг роботи – 238 сторінок, з них основного тексту 203 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі дослідження, його методологічна, теоретична, нормативна та емпірична бази, формулюються основні положення наукової новизни дисертації, розкривається теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про їх апробацію.

Перший розділ «Міжнародні морські спори та засоби їх вирішення» складається з трьох підрозділів, у яких досліджується загальнотеоретичне розуміння та характеристика поняття міжнародних морських спорів, засобів їх вирішення, принципу мирного вирішення міжнародних морських спорів, ситуацій.

У підрозділі 1.1. «Поняття міжнародного морського спору» аналізується визначення понять «міжнародний спір» та «ситуація» в доктрині, міжнародному праві, розглядається використання цих термінів

у Статуті ООН, Конвенції ООН 1982 року, рішеннях Постійної палати міжнародного правосуддя, Міжнародного Суду ООН, на основі узагальнення яких запропоновано авторські дефініції «міжнародного морського спору» та «ситуації» в сучасному міжнародному морському праві.

Аналізується вживання термінів «морське право», «міжнародне морське право», «сучасне міжнародне морське право» у доктрині та практиці. Зроблено висновок, що ці терміни часто ототожнюються. Терміном «сучасне міжнародне морське право» позначається універсальне міжнародне морське право після його кодифікації, проведеної на Женевській конференції 1958 року з морського права та III Конференції ООН з морського права і, особливо, після прийняття Конвенції ООН 1982 року.

У *підрозділі 1.2. «Поняття і розвиток засобів вирішення міжнародних морських спорів»* досліджено засоби вирішення спорів у загальному міжнародному праві та міжнародному морському праві. Наукові та практичні досягнення загального міжнародного права у сфері засобів вирішення спорів екстрапольовано на міжнародне морське право. Запропоновано визначення «засобів вирішення міжнародних морських спорів», простежено їх еволюцію, особливості застосування, зокрема, згідно з Конвенцією ООН 1982 року та іншими конвенціями. Зроблено висновок, що поняття «міжнародний морський спір» співвідноситься з поняттям «засіб вирішення міжнародного морського спору» як категорія змісту з категорією форми, які взаємопов'язані.

У *підрозділі 1.3. «Принцип мирного вирішення міжнародних морських спорів»* цей принцип досліджено як імперативну норму міжнародного права. Зміст цього принципу охоплює дві діалектично пов'язані частини: 1) обов'язок суб'єктів негайно і повністю вирішити спори, що виникли, тільки мирним шляхом; 2) свободу вибору мирних засобів вирішення спорів. Включення цього принципу до Конвенції ООН 1982 року сприяло поєднанню на універсальному рівні обох його частин для міжнародного морського права.

Другий розділ *«Особливості засобів вирішення міжнародних морських спорів в процесі еволюції»*, що складається із трьох підрозділів, присвячено розвитку засобів вирішення та міжнародних морських спорів, виявленню їх особливостей в процесі еволюції.

У *підрозділі 2.1 «Особливості міжнародних морських спорів та засобів їх вирішення в стародавньому морському праві і морському праві цивілізованих та інших народів»* аналізуються морські спори античного періоду та середньовіччя, застосування сили та угод як засобів їх вирішення. Досліджено вплив концепції «закритого моря», репресалій, каперства, корсарства на появу відповідних морських, у тому числі призових спорів і засобів їх вирішення – призових судів. Розглянуто засоби

вирішення морських спорів середньовічних держав з приводу морських просторів за посередництва Святого престолу в XV-XVI ст. Виявлено, як великі географічні відкриття пожвавили розвиток морської торгівлі, сприяли утвердженню принципу свободи відкритого моря на протипагу концепції «закритого моря» та появи спорів, які вирішувалися, зокрема, змішаними комісіями. Розвиток торгівлі та міжнародного морського права у XIX-XX ст. призвели до зростання спорів, пов'язаних з риболовством, морськими промислами. Поряд з традиційними мирними засобами вирішення міжнародних морських спорів (угоди, змішані комісії, третейський суд, арбітраж) з'явилися нові – розгляд спорів міжнародними судовими органами, зокрема, Центральним американським судом (справа про делімітацію затоки Фонсека), Постійною палатою міжнародного правосуддя (справа судна «Лотус»).

У підрозділі 2.2 «Особливості міжнародних морських спорів та засобів їх вирішення у сучасному міжнародному морському праві» розглянуто вплив ООН на особливості застосування засобів вирішення міжнародних морських спорів. Виявлено, як вирішені вперше засобами згідно Статуту ООН спори щодо протоки Корфу в 1949 р. та Суецького каналу в 1956 р. вплинули на формування свободи судноплавства міжнародними каналами. Прецедентним для делімітації морських просторів був англо-норвезький риболовний спір, вирішений Міжнародним Судом ООН 18 грудня 1951 р.

Проаналізовано особливості сучасних делімітаційних спорів про: розмежування континентального шельфу (далі – КШ) Північного моря; розмежування КШ в протоці Ла-Манш; розмежування КШ в Середземному морі між Тунісом та Лівією в затоці Габес, між Лівією та Мальтою; щодо встановлення єдиного морського кордону в затоці Мен; про делімітацію КШ та рибальських зон у районі Гренландія – Ян-Майєн; щодо морської делімітації між Катаром та Бахрейном. Розглянуто застосування засобів вирішення міжнародних морських спорів після вступу в силу Конвенції ООН 1982 року, зокрема, на прикладі Міжнародного трибуналу з морського права, арбітражних процедур, посередництва, добрих послуг та інших.

У підрозділі 2.3 «Класифікація міжнародних морських спорів» виявлено найбільш поширені загальні та спеціальні критерії для класифікації міжнародних морських спорів. Запропоновано авторську класифікацію міжнародних морських спорів за найпоширенішими загальними і спеціальними критеріями.

У третьому розділі «Застосування засобів вирішення міжнародних морських спорів в Азово-Чорноморському басейні», що охоплює два підрозділи, розглядаються існуючі міжнародні морські спори в АЧБ, засоби

і практика щодо їх вирішення, виявляються потенційні міжнародні морські спори, ситуації, перспективи їх розвитку та врегулювання.

У підрозділі 3.1 *«Міжнародні морські спори в Азово-Чорноморському басейні та застосування засобів їх вирішення»* досліджено проблему розмежування КШ та виключної економічної зони (далі – ВЕЗ) у Чорному морі між Румунією та Україною, міжнародний морський спір про делімітацію в Чорному морі, що був переданий за заявою Румунії від 16 вересня 2004 р. до Міжнародного Суду ООН. Проаналізовано позиції сторін, висновки Суду у рішенні від 3 лютого 2009 р., який провів лінію «єдиного морського кордону для розмежування континентального шельфу та виключної економічної зони». Зроблено висновок про компромісний характер рішення Суду для сторін спору.

Досліджено доктринальні підходи до визначення статусу Азовського моря та Керченської протоки після розпаду СРСР, офіційні позиції Росії та України у цьому питанні. Їх протистояння частково було узгоджено Договором про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р., що визначив статус Азовського моря та Керченської протоки як внутрішніх вод двох держав. Переговорний процес далі був ускладнений ситуацією біля острова Коса Тузла (або острів Тузла) в Керченській протоці в жовтні 2003 р. Між двома державами виник міжнародний морський спір щодо делімітації і використання Азовського моря та Керченської протоки. Сторони частково вирішили цей спір укладенням Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 р., але залишилися відкритими питання щодо вибору методів делімітації, проходження лінії розмежування тощо, які сторони домовилися вирішувати шляхом взаємних угод, тому переговори тривають. Зроблено висновок про застосування консультацій, переговорів, угод як найбільш прийнятних засобів вирішення цього спору.

У підрозділі 3.2 *«Перспективи розвитку міжнародних морських спорів та застосування засобів їх вирішення в Азово-Чорноморському басейні»* розглядаються потенційні міжнародні морські спори та перспективи застосування засобів їх вирішення в АЧБ, серед яких: використання чорноморських проток; перебування Чорноморського Флоту Росії в Україні; розмежування морських просторів між Росією, Абхазією та Грузією в Чорному морі; використання суднового ходу Дунай – Чорне море через гирло Бистре.

Використання чорноморських проток Босфор і Дарданелли врегульовано Конвенцією про режим чорноморських проток від 20 липня 1936 р. та – де-факто – внутрішнім законодавством Туреччини, яка в 1982, 1994, 1999 рр. увела правила користування протоками, поступово поширюючи їх дію на всю акваторію проток. Зроблено висновок, що

ситуація щодо використання чорноморських проток може перерости у міжнародний морський спір, якщо односторонні дії Туреччини будуть порушувати конвенційний баланс між безпекою (передовсім екологічною) судноплавства та інтересами причорноморських держав здійснювати свободу судноплавства через протоки на недискримінаційних умовах згідно з Конвенцією 1936 року.

Проблеми з перебуванням Чорноморського Флоту (далі – ЧФ) Росії на території України виникають через неврегульованість на міждержавному рівні окремих питань у зв'язку з базуванням флоту іноземної держави. 28 травня 1997 р. була укладена Угода про статус та умови перебування ЧФ РФ на території України, згідно з якою Росія орендувала частину території України в Криму для базування ЧФ РФ на строк 20 років – до 28 травня 2017 р., що був продовжений Угодою з питань перебування ЧФ РФ на території України від 21 квітня 2010 р. ще на 25 років. Однак сторони не уклали угоду про використання системи навігаційно-гідрографічного забезпечення безпеки плавання в Чорному та Азовському морях, яка була неподільною ще за часів СРСР. У зв'язку з цим виникали неодноразові конфліктні ситуації щодо використання ЧФ Росії об'єктів забезпечення безпеки мореплавання в Чорноморському регіоні, зокрема, маяків, належних Україні після розподілу ЧФ. Ще однією конфліктною ситуацією з використанням ЧФ РФ було залучення кораблів Флоту до участі у так званій операції «з примушування до миру» у збройному конфлікті проти Грузії у серпні 2008 року. Зроблено висновок, що таке використання ЧФ Росією порушує норми міжнародного права, зокрема, щодо заборони використання сили у міжнародних відносинах, і негативно впливає на застосування засобів вирішення спорів.

Після розпаду СРСР Грузія та Туреччина делімітували суміжні морські акваторії, але з'явилися неделімітовані морські простори у Грузії з Росією. Внаслідок проведення Росією збройної операції в серпні 2008 року та анексії частини території Грузії (Південної Осетії та Абхазії), між Грузією та Російською Федерацією виникли спірні міжнародні відносини. Їх врегулювання торкається як територіальної цілісності Грузії, так і розмежування в майбутньому суміжних морських просторів у Чорному морі. Обґрунтовано тезу щодо нелегітимності проведення односторонньої делімітації морських просторів Абхазією або Росією без участі Грузії та прогнозовано застосування засобів вирішення даного спору.

Розпочате Україною будівництво у травні 2004 р. глибоководного судного ходу (далі – ГСХ) Дунай – Чорне море через гирло Бистре створює ситуацію у стосунках з Румунією, що може перерости у спір, оскільки остання заявляє про порушення Україною міжнародних природоохоронних норм, з чим не погоджується Україна. ГСХ Дунай – Чорне море через

гірло Бистре проходить українською частиною дельти Дунаю, яка, хоч і є частиною «Міжнародного транскордонного румунсько-українського біосферного резервату», однак для резерватів передбачено можливість соціально-економічного розвитку. Зроблено висновок, що стосунки сторін з цього приводу не можна розглядати як міжнародний морський спір, що, однак, не виключає право сторін застосовувати засоби мирного вирішення спорів та ситуацій за своїм вибором.

ВИСНОВКИ

У дисертації визначено і розв'язано нове наукове завдання – виявлення теоретичних та практичних аспектів засобів вирішення міжнародних морських спорів, їх еволюції, особливостей. Основними висновками роботи є такі:

1. Міжнародні морські спори – це конфліктні міжнародні морські відносини, які характеризуються конкретними учасниками (суб'єктами міжнародного морського права – сторонами спору), чітко визначеними формалізованими взаємними претензіями сторін спору з приводу певного об'єкта (предмета спору) щодо використання Світового океану, що тягне за собою обов'язок сторін спору вирішувати його відповідно до міжнародного права і справедливості.

Ситуація не має всіх ознак спору, вона є збігом суб'єктивних та об'єктивних обставин, що викликає або може викликати конфлікт між суб'єктами міжнародних морських відносин та перерости у міжнародний морський спір.

2. Засоби вирішення міжнародних морських спорів – це система інститутів мирного вирішення міжнародних морських спорів, що ґрунтується на загальновизнаній забороні застосування сили або загрози силою та на обов'язках суб'єктів міжнародного морського права мирним шляхом вирішувати свої міжнародні морські спори відповідно до міжнародного права та принципу справедливості. Засоби вирішення міжнародних морських спорів є частиною мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Особливістю засобів вирішення міжнародних морських спорів є їх однойменність із засобами вирішення міжнародних спорів (переговори, обстеження, добрі послуги, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод, інші мирні засоби за власним вибором сторін) та їх спеціалізація за предметом спору. У сучасному міжнародному морському праві найповніше норми про існуючі засоби вирішення міжнародних морських спорів закріплені в Конвенції ООН з морського права 1982 року.

3. Принцип мирного вирішення міжнародних морських спорів є частиною загальноновизнаного принципу про мирне вирішення міжнародних спорів та стосується всіх суб'єктів міжнародного морського права, а насамперед держав. Ці суб'єкти повинні вирішувати свої міжнародні морські спори згідно з міжнародним правом та справедливістю. Справедливість в цьому сенсі розуміється як загальний принцип, який безпосередньо застосовується як право. В цьому розумінні його потрібно відрізнити від повноважень Міжнародного Суду ООН вирішити справу *ex aequo et bono*. Зміст принципу мирного вирішення міжнародних морських спорів охоплює дві діалектично пов'язані частини: обов'язок сторін у спорі негайно і повністю вирішити спори, що виникли, тільки мирним шляхом та свободу вибору мирних засобів вирішення.

4. Водночас із розвитком міжнародного морського права відбувалась еволюція міжнародних морських спорів та засобів їх вирішення, яким були притаманні такі особливості:

стародавні морські спори та засоби їх вирішення у державах Середземномор'я, Західної Європи, Київської Русі мали спільні риси (перевага майнових спорів приватного характеру, що виникали із морської торгівлі, вирішення спорів здебільшого за допомогою сили та зброї) та відмінності (у Київській Русі та руських землях не було берегового права та існував вільний транзитний прохід водною територією для торгівлі);

в Європі з формуванням централізованих держав відбувається збільшення їх претензій на морські простори та морську торгівлю, що виявляється у каперстві, корсарстві, що, на протипагу піратству, були правомірними заняттями та як засоби вирішення міжнародних морських спорів сприяли появі призових спорів, які вирішувалися спеціальними призовими судами (суддями) до заборони каперства згідно з Паризькою декларацією 1856 року;

відповідно до концепції «закритого моря» держави висували свої претензії на морські промисли, риболовство, а також морські простори, що стали відомі європейським державам завдяки великим географічним відкриттям, що породжувало міжнародні морські спори. Разом із традиційними засобами їх вирішення використовувався третейський суд Святого престолу щодо поділу Світового океану в XV-XVI сторіччях на сфери впливу Іспанії та Португалії;

розвиток морської торгівлі зумовив панування принципу свободи відкритого моря на протипагу концепції «закритого моря». Врегулювання міжнародних морських спорів поряд із зверненням до сили усе частіше здійснюється такими мирними засобами як третейський розгляд (суд), змішані комісії, що засновувалися згідно з міждержавними договорами і вирішували спори про морські призи, порушення нейтралітету, території в колоніях;

розвиток міжнародної торгівлі та міжнародного морського права у XIX-XX сторіччях привели до поширення спорів, пов'язаних з риболовством, морськими промислами, делімітацією морських просторів. Одночасно з традиційними засобами вирішення спорів з'являються нові: розгляд спорів міжнародними судовими органами, зокрема, Центральним американським судом (справа про затоку Фонсека), Постійною палатою міжнародного правосуддя (справа судна «Лотус»), відбувається становлення окремих інститутів міжнародного морського права (право переслідувати по гарячих слідах (справа судна «Itata»), принцип територіальної належності судна до юрисдикції держави прапора (справа судна «Лотус»)).

5. Врегулювання міжнародних спорів щодо Суецького каналу та протоки Корфу засобами згідно з Статутом ООН (Радою Безпеки ООН та Міжнародним Судом ООН відповідно) відіграло важливу роль у формуванні свободи судноплавства міжнародними протоками і каналами. У сучасному міжнародному морському праві особливе значення мають міжнародні судові (арбітражні) органи як засоби вирішення низки міжнародних морських спорів про поділ морських просторів, континентального шельфу, виключних економічних та рибальських зон тощо (справи про морську делімітацію). Суди (арбітражі) сформували усталену практику поряд з конвенційним закріпленням норм про делімітацію цих просторів, а також рафінували звичаєві та конвенційні норми з приводу морської делімітації, застосовуючи такі принципи: «земля визначає море», еквідистанції, релевантних та особливих обставин, справедливості.

6. Після вступу в силу Конвенції ООН з морського права 1982 р. передбачені нею засоби вирішення міжнародних морських спорів ефективно використовувались на практиці, зокрема, Міжнародний трибунал з морського права та Арбітраж. Із 21 справи Трибуналу за перші 17 років його діяльності більшість була вирішена згідно з спеціальними процедурами, що передбачені Конвенцією: або за статтею 292 у справах про негайне звільнення суден та членів їх екіпажів з-під варту чи арешту; або за статтею 290 у справах про вжиття тимчасових заходів; одна справа – про морську делімітацію. Три справи розглядалися Трибуналом по суті спору: про меч-рибу (Чилі проти Європейського Союзу), «Сайга» № 2 (Сент-Вінсент та Гренадіни проти Гвінеї), між Бангладеш та М'янма про лінію морського кордону в Бенгальській затоці. Звернення до Арбітражу відбувалось у п'яти справах, дві з яких вирішені по суті (про морську делімітацію між Барбадосом та Тринідадом і Тобаго, між Гайаною та Суринамом).

7. Авторську класифікацію міжнародних морських спорів запропоновано за найбільш поширеними загальними та спеціальними критеріями. До загальних належать такі критерії: 1) суб'єктного складу

сторін спору – міждержавні спори, спори за участю держав та міжнародних організацій; 2) кількості учасників – двосторонні та багатосторонні спори; 3) географічної ознаки – глобальні, регіональні, локальні спори; 4) часу існування або вирішення – короткострокові та довготривалі спори; 5) методу врегулювання спору – мирні або немирні (наприклад, збройні); 6) спрямованості результату врегулювання спору – процесуальні та по суті; 7) вибору засобу (процедури) врегулювання спору – спори, що вирішуються за допомогою переговорів; спори, що вирішуються зверненням до судових, арбітражних процедур тощо; 8) загрози для миру – міжнародні морські спори та ситуації, продовження яких загрожує міжнародному миру та безпеці, а також інші спори та ситуації, які не викликають такої загрози. До спеціальних критеріїв слід віднести: 1) критерій предмету спору – спори з приводу користування морськими просторами, ресурсами моря, континентального шельфу, морського дна, спори з приводу збереження від забруднення морського середовища, рибальства, навігації, морської делімітації тощо; 2) критерій спеціальної процедури вирішення – спори, що вирішуються засобами, передбаченими Конвенцією ООН з морського права 1982 року.

8. Витоки спору Румунії з Україною щодо морської делімітації в Чорному морі довкола острова Зміїний успадковані Україною від СРСР. Україні та Румунії не вдалося вирішити цей спір шляхом переговорів, укладенням міждержавних угод, зокрема, Договором про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництва та взаємну допомогу з прикордонних питань від 17 червня 2003 р. Сторони передбачили можливість вирішення справи в Міжнародному Суді ООН. Рішенням Суду від 3 лютого 2009 р. у цій справі проведено лінію морської делімітації («єдиного морського кордону для розмежування континентального шельфу та виключної економічної зони») у Чорному морі. Вирішення Судом даної справи було компромісним врегулюванням спору для двох сторін, оскільки Суд частково врахував аргументи Румунії та України, не надав ефекту на делімітацію спірних акваторій від наявності острова Зміїний, не врахував виключення Румунією більше 630 км узбережжя України із району делімітації, не погодився із всією довжиною узбережжя, яке українська сторона вважала релевантним. Унаслідок проведеної Судом делімітації Румунія отримала трохи більшу площу у спірній зоні, а Україна – у зоні делімітації.

9. Україна та Російська Федерація після розпаду СРСР виходили з різних принципів щодо використання і розподілу просторів Азовського моря і Керченської протоки. Поступово між двома державами сформувалися спірні міжнародні відносини у питанні визначення статусу Азовського моря

і Керченської протоки та розмежування їх просторів. Сторонам вдалось частково вирішити спір і погодити статус Азовського моря та Керченської протоки як внутрішніх вод двох держав, деякі питання судноплавства, використання моря, протоки згідно з Договором про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 р. Пошук компромісів в питанні делімітації та використання Азовського моря і Керченської триває. Застосування консультацій, переговорів, угод є найбільш прийнятними для сторін, на нашу думку, засобами вирішення цього спору.

10. Використання чорноморських проток врегульовано Конвенцією про режим чорноморських проток від 20 липня 1936 р., а також де-факто, починаючи з 1982 р., внутрішнім законодавством Туреччини, яка всупереч конвенційній свободі торговельного судноплавства в протоках запроваджує обов'язкову лоцманську проводку суден та відповідні лоцманські збори. Така ситуація може перерости у міжнародний морський спір, якщо односторонні дії Туреччини будуть порушувати конвенційний баланс між безпекою (передовсім екологічною) судноплавства в протоках та інтересами причорноморських держав здійснювати свободу мореплавання через протоки згідно з Конвенцією 1936 р.

Не врегульовані Угодою про статус та умови перебування Чорноморського Флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. деякі питання базування ЧФ РФ на території України, зокрема, використання ЧФ РФ об'єктів забезпечення безпеки мореплавання в Чорноморському регіоні та маяків, належних Україні після розподілу Чорноморського Флоту, та участь ЧФ РФ у збройному конфлікті проти Грузії у серпні 2008 р., створюють ситуації, які можуть перерости у міжнародні спори. Передбачений двосторонніми угодами механізм врегулювання подібних спорів та ситуацій є малоефективним, тому перспективи застосування засобів їх врегулювання будуть залежати від дотримання Російською Федерацією заборони на використання сили у міжнародних відносинах.

Визнання з боку Росії незалежності Південної Осетії та Абхазії після проведення Російською Федерацією збройної операції проти Грузії в серпні 2008 р. викликало появу спірних міжнародних відносин між Грузією та Росією, які охоплюють широке коло питань, зокрема, потенційне розмежування морських просторів між Росією та Абхазією, або Абхазією і Грузією в Чорному морі. Проведення делімітації морських просторів Абхазією в односторонньому порядку не буде відповідати міжнародному праву, оскільки Грузія не визнала ні Абхазію державою, ні правомірною її анексією Росією. Можливість врегулювання вбачається у поетапному вирішенні мирними засобами, ймовірноше всього, шляхом переговорів та

угод, спочатку грузино-російського спору щодо Південної Осетії та Абхазії, а потім – про розмежування морських просторів між Грузією, з одного боку, та Росією, з іншого.

Будівництво і використання Україною глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне море через гирло Бистре створює конфліктну ситуацію у румуно-українських стосунках, оскільки Румунія заявляє про порушення Україною міжнародних природоохоронних норм, що не визнає Україна. Ця ситуація не набула всіх ознак міжнародного морського спору, однак це не виключає можливості застосування до неї засобів вирішення міжнародних морських спорів за вибором сторін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати роботи

1. Мажар Л. С. Азовсько-керченське розмежування (делімітація) / Л. С. Мажар // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 54-58.

2. Мажар Л. С. Використання суднового ходу Дунай–Чорне море через гирло Бистре: міжнародний спір чи ситуація / Л. С. Мажар // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наукових праць. – К. : Ін-т між. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка, 2011. – Вип. 99. Ч. II. – С. 149-154.

3. Мажар Л. С. Поняття міжнародного спору в сучасному міжнародному морському праві / Л. С. Мажар // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право : наук. журнал. – 2010. – № 3. – С. 144-148.

4. Мажар Л. С. Принцип мирного вирішення спорів в міжнародному морському праві / Л. С. Мажар // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право : наук. журнал. – 2011. – № 1. – С. 101-105.

5. Мажар Л. С. Позиції України та Румунії щодо морської делімітації в Чорному морі / Л. С. Мажар // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 125-129.

6. Мажар Л. С. Чорноморські протоки Босфор і Дарданелли: міжнародні морські спори з приводу їх використання / Л. С. Мажар // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наукових праць. – К. : Ін-т між. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка, 2011. – Вип. 101. Ч. I. – С. 157-161.

7. Мажар Л. С. Некоторые аспекты периодизации международного морского права / Л. С. Мажар // Закон и жизнь. – 2013. – № 8/2 (260). – С. 236-239.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Мажар Л. С. Мирні засоби вирішення спорів в сучасному міжнародному морському праві на прикладі Конвенції ООН з морського

права 1982 року / Л. С. Мажар // Світова фінансово-економічна криза: стратегії протидії та мінімізації наслідків (економіка, фінанси, право) : зб. матер. XII міжн. наук.-практ. конф. 29 травня 2009 р. – К. : УДУФМТ, 2009. – С. 381-382.

9. Мажар Л. С. Визначення спору в сучасному міжнародному морському праві / Л. С. Мажар // Реалії та перспективи інноваційного розвитку України (економічні, фінансові та правові аспекти) : зб. матер. X міжн. наук.-практ. конф. молодих науковців 26 березня 2010 р. : у 2 ч. – К. : УДУФМТ, 2010. – Ч. II. – С. 147-149.

АНОТАЦІЯ

Мажар Л. С. Засоби вирішення міжнародних морських спорів: теоретичні та практичні аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014.

Дисертацію присвячено теоретичним та практичним аспектам засобів вирішення міжнародних морських спорів, їх еволюції, особливостей. Визначено поняття «міжнародний морський спір», «ситуація», «засоби вирішення міжнародних морських спорів». Проаналізовано розвиток міжнародних морських спорів, засобів їх вирішення, дію принципу мирного вирішення спорів у міжнародному морському праві та виявлено особливості на прикладі Конвенції ООН з морського права 1982 року, інших міжнародних угод, міждержавної практики. Виявлено найпоширеніші загальні та спеціальні критерії, на основі яких запропоновано авторську класифікацію міжнародних морських спорів. Розглянуто міжнародні морські спори щодо делімітації морських просторів між Україною та Румунією в Чорному морі, між Україною та Російською Федерацією в Азовському морі та Керченській протоці. Визначено потенційні міжнародні морські спори та ситуації в означеному басейні з приводу використання чорноморських проток, перебування Чорноморського Флоту Росії на території України, розмежування морських просторів між Росією, Абхазією та Грузією; використання суднового ходу Дунай-Чорне море через гирло Бистре.

Ключові слова: засоби вирішення спорів в сучасному міжнародному морському праві, міжнародні морські спори, ситуації, Азово-Чорноморський басейн.

АННОТАЦИЯ

Мажар Л. С. Средства разрешения международных морских споров: теоретические и практические аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2014.

Диссертация посвящена исследованиям теоретических и практических аспектов средств разрешения международных морских споров, их эволюции, особенностям.

Исследовано использование понятий «международный спор», «ситуация», «средства разрешения международных споров» в доктрине, в практике международного права и международного морского права, на основании чего предложено авторское определение указанных понятий.

Проанализирована международная практика применения средств разрешения международных морских споров, в частности, государствами Азово-Черноморского бассейна. Рассматривается действие принципа мирного разрешения споров в современном международном морском праве и, в частности, на примере Конвенции ООН по морскому праву 1982 года, других конвенций, посвященных морскому праву.

Исследованы эволюция международных морских споров и средств их разрешения, их особенности. Рассматривается практика урегулирования международных морских споров от античных времен до нашего времени. Определяются особенности средств их разрешения в древнем (региональном) морском праве, морском праве цивилизованных и других народов, современном международном морском праве.

Обобщаются наиболее распространенные и специфические критерии классификации международных морских споров, на основании чего предложено авторскую классификацию международных морских споров.

Рассматриваются особенности средств разрешения международных морских споров, предусмотренных Конвенцией ООН по морскому праву 1982 года и другими конвенциями. Устанавливается влияние средств разрешения международных морских споров на практику урегулирования споров о морской делимитации.

Анализируется деятельность международных и арбитражных органов в сфере разрешения международных морских споров.

В Азово-Черноморском бассейне исследованы международный морской спор о делимитации морских пространств между Украиной и Румынией в Черном море, разрешенный Международным Судом ООН 9 февраля 2009 года; а также международный морской спор между Украиной и Российской Федерацией о разграничении и использовании

пространств Азовского моря и Керченского пролива, который сегодня окончательно не урегулирован. Переговорный процесс между Украиной и Российской Федерацией продолжается, хотя стороны уже определили режим Азовского моря и Керченского пролива как внутренних вод двух государств Соглашением о сотрудничестве в использовании Азовского моря и Керченского пролива от 24 декабря 2003 года.

Исследованы потенциальные международные морские споры и ситуации в указанном бассейне по поводу использования черноморских проливов; пребывания Черноморского Флота России на территории Украины; разграничения морских пространств между Россией, Абхазией и Грузией; эксплуатации канала Дунай – Черное море через устье Быстрое. Сделаны и обоснованы прогнозы по использованию средств разрешения каждого из них мирными средствами в соответствии с международным правом.

Ключевые слова: средства разрешения споров в современном международном морском праве, международные морские споры, ситуации, Азово-Черноморский бассейн.

ABSTRACT

Mazhar L.S. Legal Means of Dispute Resolution for International Maritime Disputes: Theoretical and Practical Aspects. – Manuscript.

The thesis for Candidates of Law Degree by specialty 12.00.11 – International Law. – National University «Odessa Academy of Law». – Odessa, 2014.

The thesis is dedicated to research of the concepts of «international maritime dispute», «situation», «legal means of dispute resolution» in modern International Law of the Sea, as well as their practical application, in particular, by the states of the Azov – Black Sea basin. The author analyses the principle of peaceful settlement of disputes in modern International Law of the Sea and, in particular, on the example of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea and other conventions. The evolution of international maritime disputes and legal means of their resolution, their features, maritime disputes resolution practice from ancient times to the present days is considered in detail and the most common as well as specified criteria for the author classification of international maritime disputes is summarized.

The thesis is concerned with the study of international maritime disputes on maritime delimitation between Romania and Ukraine in the Black Sea, as resolved by the International Court of Justice on February 9, 2009; between Ukraine and Russian Federation regarding delimitation and use of the Azov sea and the Kerch Strait, which at that time was not yet finally resolved and negotiations are still ongoing. Although the parties identified the regime

of the Azov sea and the Kerch Strait as their inland waters according to the Agreement on cooperation in the use of the Sea of Azov and the Kerch Strait on December 24, 2003. Particular issues of the potential international maritime disputes and situations in this basin regarding the use of the Black Sea canal Bosphorus and the Dardanelles, Russia's Black Sea Navy on Ukrainian territory, maritime boundary between Russia, Abkhazia and Georgia, operation of the channel Danube – Black Sea through the debauchment Bystroye are studied. The author makes predictions for resolving each of them by peaceful means in accordance with International Law.

Keywords: legal means of dispute resolution in modern International Law of the Sea, international maritime disputes, situations, the Azov – Black Sea basin.